

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛІНГВООДИНИЦЬ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЯРА СЛАВУТИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ДІЕСЛІВНОЇ СИНОНІМІЇ)

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань дослідження ідіостилю українських письменників. На прикладі дієслівної синонімії поетичних творів Яра Славутича розкрито багатство образного мовлення майстра слова.

Ключові слова: синонім, синонімічний ряд, лексико-семантична група, мовотворчість, ідіостиль.

Творчість Яра Славутича – видатного майстра поетичного слова – вирізняється як оригінальністю й цікавістю, так і глибиною та неповторністю поетики й стилістики. Яр Славутич писав: «Поезія – мова богів і цього ніколи не зречуся... Простота простотою, але мусить бути простота у складності. Я цього і прагну. Твір повинен мати голову, тулуб, руки, ноги, як жива людина. Усе має бути природним, органічним, себто виростати з природи, з людини, з життя» [4, 344]. Письменника постійно хвилює доля українського народу, він вразливо відчуває фальш у людських стосунках, не боїться правди, яку виборює в кожному рядку своїх поетичних шедеврів.

Мовотворчість класика української літератури (саме класика, бо доля дарувала йому прижиттєве визнання) користується неабиякою популярністю в науковому світі. Про поетику Яра Славутича писали Ю. Бойко, С. Долинська, І. Накашидзе, В. Сварог, Л. Селіверстова, Н. Сологуб, П. Сорока, Т. Полякова, Б. Чопик та ін. Так, у праці Н. Сологуб «Мовний портрет Яра Славутича» проаналізовано лексику, новотвори, перифрази, метафоричність висловів Яра Славутича. Значну увагу дослідниця приділила розумінню індивідуального стилю поета, а також загальностилістичним категоріям [3]. Ономастикон в ідіолекті Яра Славутича розглянула Л. Селіверстова. На підставі різноаспектного вивчення власних назв

дослідниця сформувала склад поетонімів, розкрила специфіку їхньої художньо-естетичної реалізації в поетичній мові, зокрема, морфологічні, синтаксичні та семантичні особливості, а також показала ономастичний тезаурус як засіб авторської картини світу [2].

Однією з релевантних ознак ідіостилю Яра Славутича є синонімія, що допомагає в розкритті глибини й діалектної єдності контрастивних думок поета, увиразнює та урізноманітнює тексти, підкреслює багатогранність авторського словника.

Попри пильну увагу мовознавців до поетичного світу Яра Славутича синонімія у його творчості ще не була об'єктом комплексного вивчення, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета дослідження – на основі семантико-функційного аналізу розглянути особливості репрезентування дієслівної синонімії в поетичній творчості Яра Славутича – одного із найяскравіших корифеїв української літератури ХХ–ХХІ століть. Для досягнення мети було виконано такі завдання: а) виділено синонімічні ряди дієслів, що функціонують у поетичних текстах Яра Славутича; б) згруповано їх у лексико-семантичні групи; в) з'ясовано стилістичну природу синонімів та виявлено їхні функційні особливості в мовотворчості поета.

Лексика не хаотичне нагромадження слів, а система взаємопов'язаних лексичних одиниць. «Системність лексичного складу, – на думку Л. Лисиченко, – виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, у наявності синонімічних, антонімічних і т.п. зв'язків» [1, 8]. Системність дієслівних одиниць у мовотворчості Яра Славутича відображає їх зв'язок із поняттями й проявляється в класифікаційній приналежності до певних лексико-семантичних груп. У сучасному мовознавстві немає точного визначення лексико-семантичної групи. Традиційно вона розглядається як група слів, що тісно пов'язані між собою за змістом.

У мовній картині світу Яра Славутича представлено широкий спектр загальномовних та контекстуальних синонімів-дієслів, що утворюють лексико-семантичні групи для позначення: а) акту мовлення зі словами-показниками *говорити, кричати, кликати*; б) ознаки руху, переміщення зі словами-показниками *іти, бігати (бігти)*; в) ознаки зорового сприйняття зі словами-показниками *бачити, дивитися*; г) ознаки розумових процесів зі словом-показником *думати*; г) ознаки психічного стану людини зі словами-показниками *плакати, сумувати*; д) ознаки фізичного стану та фізичних процесів зі словами-показниками

вмерти, їсти.

Оскільки синонімічні ряди в поезіях Яра Славутича характеризуються багатим лексичним наповненням, широкою значеннєвою інтерпретацією, у статті ми обмежимося аналізом лише синонімічних рядів на позначення акту мовлення зі словами-показниками *говорити, кричати*. Лексеми, що репрезентують ці ряди, уже свідчать про те, що Яр Славутич – неперевершений майстер слововживання.

Так до синонімів на означення акту мовлення можна віднести синонімічний ряд із домінантою *говорити-казати*.

Найбільш загальну семантику цього гнізда передають названі синоніми. Різниця між ними полягає в специфіці їх використання. Якщо слово *говорити* Яр Славутич звичайно вживає для характеристики тривалої розмови або для загальної фіксації акту мовлення, то дієслово *казати* поет рідко використовує в такому значенні. Воно найчастіше зустрічається з префіксом *с-* на означення короткої тривалості, доконаності. Ні слово *сказати*, ні синонім *говорити* не вносять до контексту будь-яких стилістичних відтінків: «*Говорять* люди: Промені снажливі, Протявши всесвіту предвічну даль, Об кригу вдарились потоком Назад до сонця в захваті течуть...» (Славутич 1998а, 100); «Тепер просохнем, тепло до Павла *Сказав* Гаврило, сівши під кущами» (Славутич 1998а, 98); «*Хто сказав*, що жінка слабша стать?» (Славутич 1998а, 55).

Улюбленим словом поета виступає синонім *мовити*. Це слово часто використовується з префіксом *про-*, який надає йому відтінку закінченості дії – *промовив* (Славутич 1998а, 53); «Павло *промовив* подорожі гасло» (Славутич 1998а, 107).

Виступаючи як абсолютний синонім до дієслова *казати*, дієслово *мовити* в безпрефіксній формі вживається для індивідуалізації мови персонажів, а в авторській мові – для уникнення повторення: «Гадаю годі!» – *мовить* Жан і Джон *говорить*: «Годі» (Славутич 1998а, 22).

У творах як у позитивному, так і в негативному значенні часто виступає архаїзм *ректи*: «Твою палку, нескорену любов Бере обладою Pacific Grove, І ти *речеш*: – хвилино, зупинися!» (Славутич 1998б, 44); «*Ректи* відважно істини історій» (Славутич 1998а, 91); «Прости їм, Боже, як вони Неправду чесними вустами *Рекли* в обладі сатани» (Славутич 1963, 63).

Щодо слова *гуторити*: «Діди *гуторять*» (Славутич 1998а, 35), то воно характеризує спокійну невимушену розмову кількох осіб і набуває відтінку спілкування; «Меткий пливок, бувало він *гуторив* Не ніч, не дві з молодшими» (Славутич 1998а, 87) – вказує на періодичність, повторюваність дії чи процесу; «Колись так слухав, як один дідусь Байки *гуторив* про Куявську Русь» (Славутич 1998а, 95) – відтворює спогади про давно минулі часи тощо.

Для передачі думки героя з відтінком урочистості Яр Славутич уживає слово *висловлюватись*. Воно зустрічається досить рідко: «Премудро *висловився* хтось – Чи не Осьмачка, промітний Годось» (Славутич 1998а, 68).

На означення докучливо висловлювати своє невдоволення чим-небудь, дорікати комусь, письменник вживає розмовне дієслово *бурчати*: «А я *бурчав*: «Що край. То обичай!» (Славутич 1998а, 127).

Синонім *твердити* вказує на впевненість людини в тому, що вона говорить, іноді на повторення сказаного: «*Твердить* Григорій у лісі на раді» (Славутич 1998а, 134); «*Твердять*, загине світ в огні Або в льоду» (Славутич 1998а, 240).

Близько до цього дієслова прилягають контекстуальні лексеми *гоготати* та *гудіти*, які в певних контекстах виступають синонімами до *говорити*, наприклад: «– Гур-ра! Гур-ра! – навкруг *загоготало*...» (Славутич 1963, 116); «...*Гудуть*, наче рвійні вітри над пісками, – І скарга до неба, мов шквал, устає» (Славутич 1963, 44).

Контекстуальний синонім *проронити* вживається у значенні стримано, коротко промовити що-небудь (звичайно, після тривалого мовчання), наприклад: «Масний проноза *проронив* на стрічі: «Я дуже жалую, що невідомий хтось на тебе рие...» (Славутич 1963, 115).

На означення вимушено, через силу що-небудь сказати вживається дієслово

витиснути: «...Слабий, півмертвий, півживий суддя, не переслухавши достотно справи, Насилу *витиснув* «All right...» – і підписавсь» (Славутич 1963, 116).

Лексеми *випалити* Яр Славутич використовує в контексті на означення несподівано і швидко сказати щось: «Він *випалив*: «Що з тебе за козак?!» (Славутич 1998а, 52).

Аналіз мовленнєвої синоніміки Яра Славутича не може бути повним без урахування авторських образних сполук та фразеологізмів, які використовуються для характеристики понять цього гнізда. Усі фразеологізми та словосполучення у творах Яра Славутича дієслівно-

іменникові: «Золоті слова *течуть* із уст...» (Славутич 1998а, 41); «*Злетіла правда* з язика...» (Славутич 1998а, 206); «*Повів розмову*...» (Славутич 1998а, 103); «Тут навіть біс *удався до промов*...» (Славутич 1998а, 115); «...І *ринув слів* палкий *струмок*...» (Славутич 1998а, 116); «Павло й Гаврило, кинувши довіру, *Дали свободу* гнучим язиком...» (Славутич 1998а, 124).

Лексеми синонімічного ряду зі словом-показником *кричати* підкреслюють підсилений тон мовлення. Основою цього ряду є дієслово *кричати*. Воно найширше й найзагальніше у своєму значенні й використовується для передачі різних моментів мовлення: «*Крикнув* гончий: «Собірайсь с вечами!» (Славутич 1998б, 92); «А командири, владою бутні, *кричать* нахабно» (Славутич 1998а, 130).

Поєднуючись з афіксами, дієслово *кричати* набуває нових відтінків значення, а саме: а) *скрикувати* раптово, уривчасто видавати крик: «Хтось третій *скрикнув*, – бо й мені шістнадцять!» (Славутич 1998а, 52); б) *викрикувати*, дуже голосно вигукувати, вимовляти що-небудь або раз у раз уривчасто кричати, повторювати щось: «– Пароль! Пароль! – *викрикує* юнак» (Славутич 1963, 39).

Близьким до поняття стрижневого слова виступає образна лексема *волати* у такому прикладі: «Нас морять до смерти, – *волає* Гліб, – А пеам віддають наш тюремний хліб» (Славутич 1963, 44).

Синонім *валувати* вказує на невгамований крик, що асоціюється з навалою, нахабним напіранням, натиском: «Знемігся Богдан, зневірився Хміль: «*Валують* ляхи...» (Славутич 1998а, 116).

На означення несамовито кричати, лементувати у поезіях Яра Славутича вжито дієслово *ревти*, наприклад: «*Реве* розбій у суздальській крові» (Славутич 1998а, 26).

Розмовна лексема *горлати* використовується на означення голосно говорити, кричати або співати на все горло, наприклад: «*Горлав* комбат, хвалив радянську міць...» (Славутич 1998а, 133).

На означення голосно вимовляти, виголошувати які-небудь слова Яр Славутич використовує дієслово *зукати*: «Розкуйся! Окрилься! – *зукає* Гліб» (Славутич 1963, 45); «З'їм тебе!» – *зукає* обрин» (Славутич 1998а, 11).

Характеристика дієслів-синонімів перекоонує в тому, що Яр Славутич сповна використовує у своїй поетичній практиці багату дієслівну синоніміку народної мови, яка дібрана вміло і всебічно характеризує персонажів, їхні психо-фізичні стани, різні обставини життя. Усі дієслівні синоніми позначені індивідуальними семантико-стилістичними відтінками. Джерело дієслівних синонімів – переважно народнорозмовна мова, почасти фольклорно-пісенна.

Отже, Яр Славутич, орієнтуючись на традиції попередників, чітко розрізняє семантичні нюанси дієслів, уповні користується закладеними в них емоційно-експресивними, художньо-зображувальними можливостями. У доборі синонімів немає штучності, ненатуральності.

Синонімічне багатство мовотворчості Яра Славутича потребує подальшого системного вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Лисиченко Л. А. – Х. : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2006. – 150 с.
2. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Селіверстова. – Х., 2003. – 19 с.
3. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро ; Вінніпег : Укр. Вільна Академія наук, 1999. – 152 с.
4. Творчість Яра Славутича : статті й рецензії / упорядкував Володимир Жила. – Едмонтон : Видання

ювілейного комітету при НТШ, 1978. – 432 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Славутич 1998а – Славутич Яр . Твори : у 5 т. / Яр Славутич. – К. : Дніпро; Едмонтон, 1998. – Т. 2 : Поєми, переклади, нариси, життєпис. – 1998. – 331 с.
2. Славутич 1998б – Славутич Яр . Твори : у 5 т. / Яр Славутич. – К. : Дніпро; Едмонтон, 1998. – Т. 3 : Розстріляна муза : меч і перо. – 1998. – 492 с.
3. Славутич 1963 – Славутич Яр . Трофеї / Яр Славутич. – Едмонтон, 1963. – 320 с.

REFERENCES

1. Zhyla Volodymyr (1978). *Tvorchist Yara Slavutycha : statti i retsenzii* [Yar Slavutyich Creativity: Articles and Opinions / comp . Volodymyr Zhyla]. Edmonton: Edition of Anniversary Committee at NTS, 432 p .
2. Lysychenko L. A. (2006). *Leksyko-semantychna systema ukrainskoi movy* [Lexico-Semantic System of Ukrainian Language]. Kharkiv: Kharkiv National Pedagogical University Named after H. S. Skovoroda, 150 p .
3. Seliverstova L. I. (2003). *Onomastykon u poetychnomu idiolekti Yara Slavutycha. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk* [Onomasticon in Yar Slavutyich Poetical idiolect: abstract diss. for obtaining sciences degree cand. philology sciences]. Kharkiv, 19 p .
4. Slavutyich Yar (1998a). *Tvory : u 5 t.* [Works in 5 vol.]. Kyiv : Dnipro; Edmonton, vol. 2 : Poems, translations, esseys, biography, 331 p .
5. Slavutyich Yar (1998b). *Tvory : u 5 t.* [Works in 5 vol.]. Kyiv : Dnipro; Edmonton, vol. 3 : M use shot sword and pen, 492 p .
6. Slavutyich 1963 – Slavutyich Yar. *Trofeyi* [Booty]. Edmonton, 320 p .
7. Solohub N. M . *M ovnyj portret Yara Slavutyicha* [Language portrait Yara Slavutyich]. Kyiv : Dnipro ; Ukr. Free Academy of Sciences, 152 p .

The article continues the cycle of articles of the authors on the problem of investigating the ideostyle of the writers. On the example of the verbals synonymy in the poetic works of Yar Slavutyich the wealth of the picturesque and vivid language style of the expert of a word is revealed.

Key words: synonym, synonymic set, lexis-semantic group, language creativity, ideostyle.